

Dialogické a monologické žánry mluvených projevů

OLGA MÜLLEROVÁ
(Praha)

1. Úvod

Oblast mluveného vyjadřování zahrnuje v podstatě nepřeborné množství komunikačních situací, které se od sebe odlišují situačními a osobnostními parametry. To, že lidé z nejrůznějších důvodů a za nejrůznějšími účely vstupují do řečového kontaktu, uplatňují při tom své schopnosti a dávají v různé míře průchod své individualitě, vytváří pestrou mozaiku každodenního neformálního i institucionálního formálního komunikování. Mnohé pokusy o klasifikaci mluvených projevů a jejich komunikačních situací nevedly k jednoduchému schématu, které by umožňovalo charakterizovat jednotlivé projevy podle klasifikačních parametrů, jako jsou např. připravenost a nepřipravenost, dialogičnost a monologičnost, spontánnost a řízenost, situačnost, doprovodnost, zprostředkovanost a bezprostřednost (srov. např. Morávek–Müllerová 1976; Henne–Rehbock 1979; Müllerová 1984; obecně o typologii textů viz Hoffmannová 1997). Tyto parametry jsou nesourodé; některé z nich (např. dialogičnost / monologičnost) ovlivňují všechny komunikační situace, některé (např. sepětí se situací) se uplatňují výběrově a v závislosti na parametrech dalších, jiné (např. zprostředkovanost, doprovodnost) mají spíše technickou povahu¹.

Problémem každé typologie mluvených projevů (a vůbec textů) je stupeň abstrakce, na které se chceme pohybovat. Podle Findry (1991) vznikají v procesu komunikačních aktivit texty, které spojují společné textové modely, ale které se rozrůzňují sociálně a dále jsou ještě v různém stupni individualizované. Sociální strukturou textu rozumí tržkové jeho uspořádání, které je prosto individuálních vlastností jednotlivých konkrétních textů, ale ve kterém se odrážejí jejich rysy

zevšeobecněné. V tomto smyslu se na rovině sociální struktury textu nachází i žánr (srov. o něm dále).

Tento příspěvek nemá představovat další pokus o klasifikaci mluvených komunikačních situací ani mluvených projevů. Rozsáhlý korpus transkriptů magnetofonových nahrávek ze šesti územních oblastí Čech a Moravy (oblast jihozápadočeská, středočeská, nářečně různorodá východočeská, východomoravská, západomoravská, lašská (slezská) a Těšínsko)² nabízí, mimo jiné, zamyslet se nad bohatstvím více či méně vyhraněných žánrů mluvené komunikace. Jejich přehled a stručná charakteristika jsou cílem tohoto příspěvku.

Magnetofonové nahrávky byly pořízeny se záměrem získat reprezentativní vzorek mluvené komunikace formální i neformální, komunikace probíhající při nějaké činnosti i komunikace zaměřené na ni samu, komunikace v rodinném a jiném soukromém prostředí i komunikace veřejné a oficiální, a to v nářečně rozrůzněných oblastech České republiky. Tyto podstatné pragmatické faktory strukturují komunikaci ve všech jejích rovinách a složkách a jejich působení je zesilováno, zeslabováno i jinak modifikováno dalšími (fakultativními) sociálními, psychickými a situačními faktory, které vycházejí z individuality a specifičnosti jednotlivých komunikačních situací.

Základním úhlem pohledu, pod kterým budeme pozorovat mluvené projevy tohoto korpusu, je jejich **dialogičnost a monologičnost**. To je jedno ze souboru obvyklých klasifikačních kritérií textů. Např. Findra (1991), jehož pokus o klasifikaci textových modelů a jejich vzorců je dostatečně obecný, zároveň však umožňuje i charakteristiku jedinečných textů, pracuje s pěti opozičními dvojicemi mluvenost – psanost, soukromost – veřejnost, oficiálnost – neoficiálnost, připravenost – nepřipravenost, dialogičnost – monologičnost; vychází zároveň ze základního rozlišení veškeré komunikace na komunikační sféru celospolečenského styku a komunikační sféru běžného dorozumívacího styku. Pomocí různých konfigurací těchto parametrů dochází k určitému počtu textových modelů, které lze aplikovat na texty v obou komunikačních sférách. My se budeme pohybovat jen v určitém výseku komunikace, v oblasti mluvených projevů, a protože nás zajímají jejich žánry, odhlédneme – kromě dialogičnosti a monologičnosti – od parametrů ostatních (a jejich jazykových indikátorů). Ty by při podrobné charakteristice textů nebylo možno pominout, my se zde o nich budeme zmiňovat výběrově. Zaměříme se více na ty vlastnosti, které jsou předmětem spíše stylistických prací. Budou nás zajímat vlastnosti textů spjaté s jejich tematickým a kompozičním uspořádáním a (náznaky) uplatňování slohových postupů popisu, úvahy a vypravování.

2. Vymezení dialogických a monologických žánrů mluvených projevů

Většinou je shoda v tom, že dialog a monolog plynule přecházejí jeden do druhého a že je nelze od sebe striktně oddělovat, zejména v každodenní řečové praxi. Přesto se domníváme, že i u mluvených projevů se můžeme pokusit rozlišit (spíše) dialogické a (spíše) monologické žánry, ačkoli mnohé projevy jsou z hlediska monologičnosti a dialogičnosti nevyhraněné, přechodné nebo proměnlivé.

Přes neostrou hranici budeme mluvené **dialogické** žánry nacházet v projevech (částech projevů) dvou a více aktivních mluvčích, kteří na sebe reagují relativně krátkými, obsahově i formálně vzájemně spjatými replikami, a mají společný zájem něco v hovoru (vy)řešit, něco společně „probírat“ nebo společně hovorem strávit čas.

Mluvené **monologické** žánry budeme nacházet v projevech (částech projevů) jednoho aktivního mluvčího, který se zaměřuje na partnery řečové pasivní. Ti zůstávají pasivní dočasně nebo po celou dobu projevu a do monologické repliky (pasáže), která má ráz souvislého (uceleného) mluveného textu, aktivně nezasahují.

Nevyhraněné projevy nebo jejich části mají některé vlastnosti monologu a některé vlastnosti dialogu. Aktivní mluvčí podává souvislý projev, ale je k němu podněcován jinak pasivním posluchačem, jeho občasnými otázkami, vybízejícími slovy, signály pozornosti, neverbálně. I přes občasnou posluchačovu řečovou aktivitu se role mluvčího a posluchače nestřídají tak jako ve skutečném dialogu. Neřeší problém, neprobírají spolu záležitosti. Jindy pronášejí mluvčí paralelní, vzájemně obsahově a formálně nepropojené monology, jenom se v řeči v pronášení jejich úseků střídají a text má tak některé vnější znaky dialogu. Těmito projevy se nebudeme podrobněji zabývat

2.1. Dialogické žánry

2.1.1. Dialog, který mezi sebou jeho účastníci vedou, může být jediným cílem jejich interakce. Vešli spolu do kontaktu, aby hovorem mezi sebou něco řešili nebo spolu strávili čas. Činnosti, které při tom mohou vykonávat, jsou pro rozhovor nepodstatné. Partneři mohou při hovoru jíst, pít, ženy pletou, šijí, vaří, uklízejí a vykonávají řadu rutinních činností, které se komunikovaných témat

netýkají, i když se situačně na určitou dobu do řeči dostat mohou. Pro tuto komunikaci jsou typické žánry:

Povídání si o čemkoli, „klábosení“. Jde o prototyp fatické komunikace s velkou tematickou dynamikou zejména mezi generačně blízkými účastníky se společnými zájmy, problémy, způsobem života. Častěji se odehrává mezi ženami jakéhokoli věku než mezi muži. Témata přicházejí náhodně, situačně, asociativně, mluvčí se jim nebrání, pokud je zajímají. Jsou ochotni opustit téma pro jiné, které se aktuálně vynořilo, a zase se k němu (nebo jinému předchozímu) vrátit. Většinou jde o živý, neřízený spontánní dialog s nevýraznými dominance-mi účastníků, bez zřetelnějších rysů nějakého kompozičního uspořádání. Většinou není patrné ani členění na základní fáze rozhovoru (začáteční, středovou a koncovou). Podle momentálního tématu lze sledovat úseky s náznaky vypravování a jednoduchého popisu (s reprodukcí informací získaných porůznu z doslechu, z hovoru s jinými lidmi, z časopisů, masmédií atp.). Pod „střechu“ klábosení se vejdou útvary, pro které má čeština výstižné názvy jako drby, klepy; kecy, tlachy, plky, šplechty, žvásty; patří sem i vypravování vtipů a anekdot (podrobněji srov. Hoffmannová 1996).

Z rozhovoru dvou studentek (Vsetín – východomoravská oblast):

- A no tagže zastavil / mňel zlínskou značku tagže sem nastoupila v dubiňe a visedla pře(d) domem / taková správná mladí kluk závozníka d'elá / a mňel tam danou fotku na palubní desce já sem mislela že je to jeho cera že má jako fakt pjeknuu holčičku / on říká né to je moje přítelkyně / tak já mu říkám jestli tam má její deset roků starou fotku / on říká že né že ona je taková d'ecká tip / pořát tak vipadá
- B mm
- A no a něco říkal ale že trpí bulimijí že pořát se jí jako zdá že je tlustá jo / a že začala mít problémy s tím / taki s toho bil celkem nešťastní / znáš takové ty anoreksije bulimije jako asi dost i psychika to odnese že to je nebespečné si s tím zahrávat
- B no a vůbec i celkové zdraví / že?
- A no je pravda že dneska takové ti trendi / človjek otevře časopis všude vihublé manekínki že to působí prostě na ti holki / každí bi ch'el bít chudí
- B no já sem si teřka prolistovala poslední kosmopolitan / tak tam aspoň ve dvou / nebo ve třech člancích bili naráški na to že už to neří tak moderní
- A jo?
- B no vihublé modelki
- A fákt?
- B no jako teřka už si přesně nespomínám f čem to bilo / ale ten dojem s toho bil taková že // tento kosmopolitan je spíš zaměřený proti tomu ... jako něco i o anoreksiji nebo teř přesně nevím / no šak se potom podíváme
- A no to je celkem zajímavé / mňe hraje do karet přece jenom teřskotonážním vilám
- B nó / je tam ta jedna modelka která zaujala / teřka si spomínám svojí tloušťkou
- A jó?

- B nó
A jako že prostě už se to nějak přestává nosit / ti vihublé
B že tfigi zas tak neří v kurzu
A no / tak to opravdu jsou pro mě potěšující správi / protože / člověk počít se trápí / furt si něco otřiká / stejně je počít jak vepřová konzerva
B no ale to znamená že si něco neodřikává právě že
A že je to takový jojo efekt jak se říká / to gdiž nejíš a potom začneš potpalovat / a je to o ničem //ale tak tadi sou docela dobré článki / minule tam bil i docela dobří i o té havlové / že první dáša české republiky zase něco spískala
B nó
A toš bil to takový netradiční pohlet na to tehdi jak se / že jak bila ta volba toho prezidenta jak ona tam pískala / bila s toho aféra v zahraňičním tisku / zase sme se dostali na plátky prostě novin
B no a teřka už je to všechno takové zapomenuté že jak bil prezident nemocní / tak to se tím všechno překřilo
A no už se zas trochu hořil do laře že?
B no né že už se uzdravil

Povídání si o každodenních všedních záležitostech a činnostech. Tematika těchto rozhovorů je spíše „monotónní“, ženy mluví často o domácích pracích, vaření, péči o děti atp., muži si zkušenosti ze svých rutinních každodenních činností nesdělují tak často a zamíří (už v rámci jiného žánru, např. klábosení) třeba k politice, fotbalu atp. Rozhovor je věcný, neemocionální, mluvčí jsou spíše ve shodě (každý z nich přidává svou vlastní zkušenost), pokud se o něčem domlouvají, chovají se operativně, nediskutují. Repliky nejsou rozsáhlé a v případě potřeby se uplatní jednodušší popis nebo vysvětlování. Jde o typický žánr běžné, „drobné“ (small talk), každodenní konverzace (srov. Hoffmannová 1996).

Z rozhovoru dvou žen o práci na zahrádce (Strážovice, východomoravská oblast):

- A ta(k) kolik máme tech салатů / kolik zme jich kúpili / padesát zme říkali
B салатů je padesát
A no tařínek říkál že to bude stačit / né / potom kúpíme další / aš to odroste
B no tak za túdeň né / asi
B nó / nebo / za štrnáct dní / třeba
B ale já nevím esi se tech салатů tam vleze padesát protože minulý rok rok sme to sařili / tak tech салатů se tam vlezo třicet pět a bilo to tak úplně
A no tak šak máme dvje pařeňišře / dvje / do tech dvůch to budem sařit
B jo do dvůch
A do dvůch
B jako dvacetkrá(d) dvacet pjet
A nó / máme / tři pařeňišře s teho máme dvje nachistaní // prohrabaní / enom je potřeba tam dat rašelínu / a ešře to — jako zapravít tú rašelínu
B promíchat to / nó

Výměna názorů. Odehrává se (v soukromém i veřejném prostředí) i živější diskusí o tématu, které je pro partnery závažné a zajímavé. Hovor se točí pouze kolem jednoho hlavního tématu, popřípadě kolem dílčích témat s ním spojených, tematická dynamika je relativně nízká. Partneri argumentují, přesvědčují se vzájemně, vysvětlují, souhlasí spolu nebo nesouhlasí. U opakovaných výměn opačných názorů týchž partnerů může být rozhovor velmi konfliktní (vždy se spolu pohádají). Ze slohových postupů se objevují náznaky úvahy a vypravování, nemohou se však většinou rozvinout pro živost rozhovoru a preferování role mluvčího před rolí posluchače. Repliky jsou kratší, partneri si skákají do řeči, přerušují se, mluví přes sebe.

Z rozhovoru kamarádů, muže a ženy (ve věku 24 a 21 let) (Valašské Meziříčí, východomoravská oblast):

- A uš sem ťi řkala / hádáví si
B hádáví / ne / uznávám cizího názor vole i gdiš s ním nesouhlasim / jenom ňegdi vole / šag viž jak se s tebou človjek hádá / ale to se vjetšinou hádáš ti s náma vole / tagže já nevím / aspoň máme tak srandu
A já se hádám / ti chceš říct že já sem hádavá / jo
B no a ne / ježiš ti si úplne mimo vole / ždit' tolikrát gdiš se hádáme / třeba o té češřine tenkrát já —- kravini / já to ždicki беру s takovím nadhledem vole / poslouchám tebe vole
A protože sem cholerik
B z danem jak se hádáte vole / jo / já se rád zapojim / ale to беру tak ze randy spíž vole
A já to taki беру ze randy / pokut mñe to strašne nenasere
B no / vidíš to
A jelikoš mñe ñeco nasere / tak se o to musím hádat / no // jinak / tagže vlasñe si spíš flegmatik / gdiš sme u toho temperamentu
B ti si flegmatik // ale přítom si cholerik / dalo by se říct ňegdi / že
A no / to je jedno / to si řekñi co chceš / to uš je tvůj problém

Řešení problémů. Hovor o problematickém tématu se účastníci snaží směřovat k nějakému řešení, závěru. Jako problematické se mohou jevit záležitosti ryze soukromé, ale i pracovní a společenské. V porovnání s výměnou názorů je komunikace věcnější a mezi partnery převažuje spolupráce nad konfliktem. Delší repliky mají zhusta ráz úvahy, partneri nebojují o slovo a dávají si prostor pro vyjádření názoru, nápadu, řešení.

Z rozhovoru dvou vysokoškolských studentek na koleji (Holešov, středomoravská oblast):

- A to je perfektní gdiš učitel má takovou schopnost / že to umí takhle podat / že ťi to tak připadá / to bich chřela taki umñet // na tu češřinu a na fšecho / já o tom pořát přemíšlim / jak se prostě ta češřina a ta filozofije dá učít //

B mm //

A abi to ti d'eka bavilo / abi prostě fak(t) ta maturita nebila jenom tím že ti tam odrecituju seznam zbírek / jak telefoní seznam // a že vlasně abi / mñe hrozñe vadí / že ti d'eka se učí recitovat spamñetí autori a co napsali / ale po té knížce nesáhnou // prostě / chtěla bich ñejak v ñich probudít ñěco / abi / mñeli zájem si tu knížku fak(t) přečíst //

B na tom gimplu / to je hrozñe těžski / ja(g) gdo / kolig d'ecek se ti tam chitne / na to / kór gdiš máš třeba ñejakou jak mi zme bili matematická třída abi tam kluci ñeco četli // tam čumñeli do počítače / to bilo celé / co je zajímalo / ñejaká češřina a kevická rozhodñe ne //

A no / to je / to je právě to jako / ono se dá do té literatury vejít i třeba kluci třeba hodñe čtou fantaziji / a takoví vjeci / třeba přes to ñejak nebo / nevím // samozřejmě že ñigdi nezaujmeš tam / řšech pjetatřicet lidí co ti tam sedí / ale stejñe prostě / nevím / nevím jak na to // nechřela bich abi to bilo takoví / abi prostě ta češřina bila takovej ten hroznej post-rach / abich skouřela u tabule fakt / přehledí zbíreg abich / prostě psala písemki stilem gdo napsal to a vjmenuje tři zbirki sajřta a prostě

B řšeobecní přehlet na gymnáziju // to je hrozñe těžsko a teřka co / abi d'eka fakt umñeli tadi toto a mñeli takoví přehlet a nebo rači ať ot každího autora biř napsal sto různých vjecí ať si přečtou jednu jedñinou vjec

Svěřování se, „zpověď“. Ve velmi intimních rozhovorech se jeden partner svěřuje druhému se svými osobními záležitostmi, ventiluje své problémy, starosti, city, obavy, očekává od partnera pochopení, radu, pomoc. Jsou monotematické, partner, který se „zpovídá“, uvažuje, vypravuje, vysvětluje, zdůvodňuje. Jeho delší repliky se střídají s kratšími replikami důvěrníka. Ten jimi hovor usměrňuje, podněcuje k probírání dalších aspektů, ke sdělování podrobností atp.

Z rozhovoru dvou kamarádů, muže (B – 24 let) a ženy (A – 21 let) (Valašské Meziříčí, východomoravská oblast):

B podřvej zájmi vole / diř sem ti řikal že / je to těžski vole / teř prakticki vole / skouřím úplně zmñeñit řřuj život / podle toho co sem řdicki chřel vole / pře(t) řím se mi to nepodařilo / to sem akorát sklouzl do toho bahna vole / že sme chodřili do hospodí a tak / všechno takové kravini / chápeš

A chápu / tagže chceš řict / že zmñeñil si —

B chci řict / že sem mñel gdiš sem mñel v osmé třídě ideáli / co se všechno stane ne / potom to tak dopadlo / že sem akorát spadl do řech sraček vole / i gdiš to bilo gvůli tomu co sem prožil doma nebo gvůli čemu já nevím / že sem prostě vole akorát tak chlastal všude vole / tak se to táhlo

A coš uš neñí / že

B no / to se táhlo aš do teřka / řak uš sem to všechno zmñeñil vole

A tagže ti si teř ...

B alkohol sem omezil úplně na minimum vole / akorát / gdiš se to tak ñegdi semele vole / vesmñez do hospodí nechodřím vole / protože mñe to nebaví ař uš gvůli tomu že d'elám f

práci vole nebo / takhle / prosťe si říkám že žiju úplně jiní život neš chcu vole / ale já to zmñeñím / neboj se / i gdiš to jde pomalu / ale zmñení se to

Vzájemné informování, sdělování dojmů. Partneři si podávají informace o akcích, předmětech, jevech, sdělují si dojmy, zážitky ze společně prožitých událostí. Hovor je věcný, informativní, bez skrytých či postranních cílů. Každý přidává ke společnému tématu „své“ formou sdělení, popisu událostí. Partneři se v řeči rovnoměrně střídají nepřilíš dlouhými replikami, které na sebe navazují většinou dost volně, protože každý z nich sděluje právě svou zkušenost.

Z rozhovoru tří dívek (L, M, J) o tanečních (Domažlicko, jihozápadočeská oblast):

L a vona chćela s pavlem tancovat // vod začátku / vona mñela na ñej spadeno / ne / a gdiš si stoupnul / von si stoupnul naproti luce / zdeñeg bil ñegde trochu dál / no a to teťkon pavel zamřil a to / mřil jakobi k ñí a pag zamřil ke mñe a zdeñek šel dolú

M no to sem mñela strašnou / hrozñe moc sem brećela / né / prostě po tom prvñim tanećñi / no a potom sem taki / náš táta řikal / že mluvil s panem vrátkem / ne / a že petra úplně to samí / ne

L jo / tos mi řikala / tos mi řikala

M no a vendula taki ne / ta taki nemñela tanećñíka taki hned ze začátku

J normálně ta na tom bila psichicki ešće huř neš já / prosim te

M vlasñe ti si mñela hned druhí / ne / a vendule přišel aš na ...

J aš na třetí

M aš na třetí se domluvila s lukášem // no ten chodí / vždicki si stoupne kus vod ñí / jo

L no to je úplně ñeco jiního / že / to je úplně ñeco jiního

J no

M martín / ten bil hnetka ze začátku nervózñí / jo / gdiš sme se drželi / tak von jako / to sem cířila / jak se mu klepali ruce / jo // teť uš je to dobrí / ale stejñe vede ñág d'ivñe

L pavlovi se teda neklepali ruce vůbec

J no já si pamatuju / že milan bil taki hrozñe viklepanej // já sem se ho ptala jako / jesli mu je ñejak špatñe / von řikal ne / já se strašñe bojím / já sem doma vůbec netrénoval // já sem řikala / to nevaďí / to ñejak puďe // vůbec se na to nesoustředil

L ždiť vo ñic nejde / mi se tomu dicky tak akorát smñejem

Jednostranné informování, „výslech“. Dominantní partner dostává odpovědi na své otázky v rozhovorech účastníků, kteří jsou ve vzájemných (generačně, sociálně atp.) asymetrických pozicích (např. rodiče s dětmi, učitelé se žáky, lékař s pacienty, soudce s obžalovaným). Témata se mohou střídát podle rozhodnutí a potřeby tazatele, jejich sled je v některých typech institucionálních rozhovorů ustálený. Na tazatelovy většinou jasně formulované věcné otázky odpovídá tázaný stručně, podle typu otázky i jednoslovně. Pokud se rozhovří, mají jeho odpověďové repliky některé rysy popisu a vypravování.

Z rozhovoru dospělé ženy (B) se žákyní základní školy (A) (Vsetín, východomoravská oblast):

- B aha / a teď tam máte kolik tříd / ti si f páté tříde?
A no /sem f páté tříde //
B a kolik máte / štiri třídi?
A tři třídi
B tři? / áčko / béčko / céčko?
A hm
B a ti si která?
A béčko
B aha / a vi máte tam i devátou třídu?
A máme
B a to už máte povinné?
A no / máme / ale gdo chce jít ještě na gimpl o(t) těch / deváťáci co sou / taková fag blbí / ta jedna / jeden ogar / on je úplně blbí / a jedna cerena taki / a jedna cerena je taka blbaňa
B a proč?
A ona je asi toťiš / velká jako já / ona si normálně přebarvila vlasi na oranžovo a je velká jag já / a má tadi na / na / na tom //
B na obočí?
A na obočí náušnicu a ještě na nose // a jedna cerena má ráda jednoho ogara a on je / on / on ji má taki rát / on je na ješka ostříhaní / ona gvůli němu / ona mňela takové krásné dlouhé vlasi / tak ona se nechala tadi viholit na vrchu a tadi má takové cári / ji poletují

Rozhovory s kojenci a velmi malými dětmi. Kojenec je sice v interakci s mluvícím partnerem (s rodičem či jinými osobami), z jeho strany jde však o komunikaci neverbální. Řeč mluvčího je velmi adresná a lze ji považovat za dialogickou repliku nebo jejich sled bez verbálních reakcí dítěte. Jsou to vlastně jednotlivé verbální podněty směřující k dítěti, formulované jako otázky, výzvy, poučení, zákazy a reakce na předpokládané chování dítěte. Text těchto promluv je velmi členitý, eliptický, s množstvím pauz vyplněných neverbálním chováním, s množstvím citoslovcí, často je prokládáný řečí s další přítomnou osobou. Mohou se v něm objevit náznaky popisu, vypravování i úvah, které jsou ovšem zaměřeny k vlastní osobě mluvčího partnera. V některých aspektech je obdobný i rozhovor se zvířetem, pochopitelně však jde o komunikace velmi různé.

Z rozhovoru dvou žen; občas se obracejí s řečí k devítiměsíčnímu chlapci (Strážovice, východomoravská oblast):

- B budeš hlídat vojtu a
A vojťi / co budeme d'elat / zase / gdiš t'e budem hlídat / budem choďit / dáme plínečki prat / počkej / tadi máš chleba // nemožeš / né / to je chlebiček / to je boží dar / to se nesmí s tím tag házet // nesmí // paciša / nesmí // podívej máš teď umítí ruki / a už ich máš zas jako čert // do pusenki si to dej / no / to se može dat do pusenki / no už to máš poválcní fčil // na / tak

si s čím hrej // ud'elej hop // hop / chlebiček d'elá chlebiček / hop // hop // vid'íš / dva / dva chlebički tadi máš // dva kúsečki // no / je teplí / že je dobrí chlebiček / víš to je je čerství chlebiček / šard'ický chlebiček // no kulička se s teho ud'elá // no // víš / tak // — gde máš muchu / gde je mucha / tam // bila tam mucha // gde je mucha vojťí / a mravenec tadi poleze / budem hledat mravenca ...

2.1.2. Dialog, který mezi sebou vedou jeho účastníci, není (jediným) cílem interakce. Jejím cílem je jejich společná činnost a ta se může uskutečňovat i bez řeči. Častěji a přirozeně řeč společnou činnost doprovází. Buď je na tuto činnost zaměřena, týká se jí, nebo při činnostech rutinních, mechanických mluví účastníci o čemkoli a jejich hovor má nejspíš charakter nezávažného „klábosení“. Nejčastěji se však čistě doprovodná komunikace s komunikací fatickou kombinuje a střídá. Pro tyto situace jsou typické žánry:

Rozhovory při společenských hrách (karty, šachy atp.). Slovní doprovod neverbálních úkonů (tahů šachovými figurkami, manipulace s kartami) je úsporný, eliptický, úsečný, má svá pravidla užívání určitých slov a výrazů a jejich sled. Komunikace je však nasycena expresivními výrazy, nežádka vulgarizmy, fónickými prostředky, jako je smích, neartikulovaná vyjádření kladných i záporných pocitů; velkou úlohu má mimika a gestikulace. Podle situace, jestliže např. hra v karty naplňuje celovečerní program společnosti, se do komunikace dostávají nejrůznější témata, která se hrou nesouvisejí, a s nimi i náznaky popisu, vypravování atp. Přednost má však vždy komunikace spjatá přímo s průběhem hry.

Z rozhovoru při mariáši (tři muži A, B, C, studenti VŠ) (Kroměříž, středomoravská oblast):

- C á á gut / flek třeba
- B fakt jo to chcu vid'et
- A já vám vjeřím
- B to chcu vid'et gde ho máš teda
- C to vidrt'íme
- A já mám celé dva trumfi
- C nó on má hlášku
- B fak(t) tak mu tam ještě' něco prdni
- C ještě' co tak mu prdňi něco ti
- B dabl flek
- C já zas nemam žádně bodi vole
- A ségra má bodi
- C něco namláťíme
- B bodi milk / nebo co
- A bodi loušn / anglikanizmus
- B prodžs nevzal ségru víž jag bi bilo veselo
- C no já vím to bi se zas kouřilo
- B to bi se zas někomu' kouřilo z hlavi ch ch ch

- A tag ivoš to napravil gdo hraje
B no ti ne
A já
B on uš tadi hraje a neví gdo hraje
A jenomže já nevím právje já mám hrozné karti ...
C já budu hrát za tebe
B třetí zleva tam hoř ... jenomže to je právje princip toho že musíš dobře začínat vždicki jako já dřívěj pic / vidíš a je to tam červení krk

Nákup. Ustálenou, ritualizovanou podobou rozhovoru se uskutečňuje akt prodeje a nákupu různého zboží. Úloha slovního doprovodu záleží na druhu zboží, druhu prodejny a je do jisté míry podmíněna dobově. Při tradičním pultovém nakupování se i v současné době uplatňují ustálené pojmenovací i zdvořilostní obraty nabízení a žádání zboží, svou specifikou má nakupování na dobírku, po telefonu, velmi proměnlivé jsou názvy neustále přibývajících druhů zboží atp. Tradiční pultové dialogy mají pevné tvary s ustáleným členěním na několik částí (zdvořilostní kontakt, požadování a nabízení zboží, jeho výběr, cena a placení, zdvořilostní ukončení kontaktu), jiné formy nákupu/prodeje mají svá vlastní pravidla.

Rozhovor při nákupu v potravinové samobsluze, P (prodavač), Z (zákaznice) (Jíkev, středočeská oblast):

- P tak / mužem
Z literu chlebiček
P sedumnáct čtřicet
Z deset rohlíků literovejch
P čtrnáct // tadi?
Z ano
P štrnáct korun osumdesát—— / patnáct korun osumdesát tagže tadi d'elám várku / jedenáct sedumdesát / ještě jednou jedenáct sedumdesát / a tři korunki / tadi nebil váženej pomeranč
Z jó je
P je? / ajó má to tadi / dvanáct ze strani ano / povidejte dál
Z jedno / kafíčko običejní
P anó / jedno kafčo obič / povidejte dál
Z jedno droždí
P tři koruni šedesát
Z a
P tři koruni šedesát droždíčko
Z pjetkrát pivo jo?
P jakí chcete?
Z to običejní / to // a mám dvje flaški ——

- P tagže to znamená / já jich počítám pjet / to je třicet pjet padesát / a bez dvou korun třice(t)
tři padesát / třice(t) tři padesát
Z to bi bilo fšechno
P mužu prosim?
Z jo
P sto padesát čtíři korun osumdesát haléřů //// osumdesát jesi se povede / tak taghle / tagže
dvacet / dvacet haléřů je sto padesát pjet / sto padesát pjet / pjet korun já dám taghle / a
budu mít / sto šedesát / d'ekuju

Rozhovory při činnostech manuálních i intelektuálních. Záleží na jejich druhu; u činnostech manuálních vstupují do rozhovoru popisy materiálů, popisy fungování nástrojů, přístrojů, dílčích úkonů, u činnostech intelektuálních termíny, jejich významy, definice, operace.

Z rozhovoru středoškoláků nad matematikou – A, B – dívky, C – chlapec (Strakonice, jihozápadočeská oblast):

- A no umíš řežnici / ti neumíš ani vipočítat / diš máš řežnici f které je střet strani a pročejší bot / tak to je prostě řešce
C no
A tak potřebuješ prostě / abi si dostala jeden vektor / tak potřebuješ znát tadi ti dva bodi
C no a pak už to normálně
A a počítáš ten střet
B se to počítá
A éé / to se počítá / éé / to se počítá z vektorů nebo
B ne
A ne / á bé / tagže ud'eláš á bé jako jedna plus / dvje ... / ne / tagže mínus / d'eleno dvjema
B no
A prostě jako / je to jako iks á plus igz bé / plus igz bé lomeno dvjema
B no
A jako / obecně
B no dobrí / to chápu / a dál už se to / normálně vektó...
C no a ta víška
A ta víška / na to kolmici no / tagže vektor cé bé je / já nevim třeba mínus pé / mínus dva plus dva no / a čtíři je ... / plus tři / sedum / jo /
B nemáte něgdo žvejkačku? // já mám voříšeg v zubu
A jo
B jag bili ti voříški / to neňi moc přijemní v zubech ...
A teť ud'elám kolmej vektor

V rámci každého z těchto žánrů, jejichž výčet není konečný, se mohou vyskytovat dialogy, které se od sebe vzájemně liší působením situačních, společenských a osobnostních faktorů. Projevují se např. generační rozdíly (povídání si o čemkoli, klábosení probíhá jinak ve společnosti mladých dívek

než ve společnosti seniorek v domově důchodců). Rozdíly ve vzdělání, odbornosti komunikantů mohou vést k preferování rozdílných témat (každodenních, nezávazných, neškodných, „lechtivých“; naopak závažných, odborných, „duchovních“). Stupeň (ne)formálnosti komunikace je ovlivňován tím, zda partneři jsou ve vztahu přátelském, neutrálním nebo odtažitým atp. Sklad témat se může lišit v mužské a ženské společnosti (jde o vztah individuálního a sociálního ve smyslu Findrově, 1991).

2.2. Monologické žánry

Také monologický projev může doprovázet nějakou činnost. Je tomu hlavně v popisech fungování přístrojů a zařízení, v odborných přednáškách a referátech postavených na práci s názornými pomůckami, a v tom případě se v řeči vyskytnou ve větší míře jazykové prostředky s ukazovacím významem a také třeba výpovědi s komunikační funkcí pokynu, výzvy atp. V neformálním, hlavně domácím prostředí se může mluvčí pochopitelně při svém projevu nějakou jednoduchou rutinní činností zabývat, to se však většinou v tematicky homogenním monologickém projevu nebo v monologické pasáži komunikace nijak neprojeví. Jestliže je tato činnost v hovoru tematizována, většinou vede ke změně monologu v dialog. Pro monologické situace jsou typické žánry:

Vypravování příhody. Jde o typický, ve fatické komunikaci velmi oblíbený útvar s některými specifickými prostředky textové a jazykové výstavby. Podstatná je jeho délka, tematická sevřenost, srozumitelnost, jasná dějová linie a výrazné jazykové podání. Méně zdatný vypravěč může přílišnou rozvláčností a odbočkami od základního děje proměnit své vypravování v nudnou řeč, která posluchače přestane zajímat. Vypravování příhody je časté především v každodenní rodinné a přátelské spontánní komunikaci všech generací, ale také jako „oživovací“ vložka např. v typech komunikace pracovní a institucionální. Je to žánr monologický, ale vyskytuje se většinou jako krátká, někdy však i rozsáhlejší monologická vložka v dialogu. Snaha zaujmout posluchače, být s nimi v kontaktu se projevuje v neustálé dialogizaci tohoto monologického žánru pomocí jazykových i neverbálních prostředků. Projev dialogizuje sám vypravěč, ale i posluchači svými reakcemi³. Slohový postup vypravování kombinuje vypravěč s minimálními popisnými vložkami (výpověďmi) pro dokreslení situace. Vypravování vlastní příhody je často uvedeno časovým nebo místním zarámováním a ukončeno zevšeobecněním, poučením atp. Vypravování příhody jako relativně zřetelně ohraničený a vymezený útvar je jedním z rekonstruktivních žánrů; vypravěč předvádí určitou situaci, jak ji sám

zažil nebo jako o ní slyšel od někoho dalšího (srov. Tannenová 1989). Dramatizační prostředky, herecké umění vypravěče a jeho řečová kompetence přinášejí posluchačům i jemu samému uspokojení z tohoto druhu fatické komunikace.

Z vypravování muže (58 let) (Dolní Újezd u Litomyšle, oblast nářečně různorodá východočeská):

to bilo herectví / bilo tam celá řada / víbornejch spoluhráčů / bila tam víborná parta / spomínám příhodu / že dva moji kolegové / takoví šprímaři / sed'eli v hospod'e a říkají / tolik skoušek a eš'ťe sme nebrali žádnou zálohu // samozřejm'ne to ochotnícké d'ívadlo / žádné peníze se nigdi neto // sed'el tam jeden vesničan s nimi a říká / já / vi to hrajete za peníze? / oni povídali / říkali / no / záloha bi m'nela bít / říká tak to bich si taki zahrál // samozřejm'ne diš to potom přinesli do toho / tak sme se tomu velice zasmáli protože za peníze bi si zahrál každy / že // ale / vono peníze nejsou fšechno.

Běh života, vzpomínkové vypravování. Častěji příslušníci starší generace (opakovaně) podávají zprávu o svém životě v různých jeho obdobích, zejména v mládí, a o tehdejšíh světe. Charakteristická je chronologie událostí, věcnost, stereotypnost vyjadřování. Výčet životopisných dat oživuje někdy mluvčí vzpomínáním na události a vyprávěním příhod. Tento žánr byl základem pro tradiční výzkumy dialektologické.

Z vypravování starší ženy (Horšovský Týn, jihozápadočeská oblast):

no tak narodila sem se devátého února tisíc devjecet třice(t) sedum f kopči / na volíni / no bila to taková dost vječ' vesnička / gdisi to patřilo / gdisi to bila ta vesnička půl ukrajinská a půl česká ... asi teda f tom roce devatenáct štiricet štiri / to já sem teda začla choďit do první třídi / vot sedmi let se tam choďilo / to uš patřilo pot sovjeckej svas / teda pod rusáki / a sjednot'ilo se to teda / tagže fšude se učilo ukrajinski / a fšude se učilo ruski // česki uš se nigde na škole jako neučilo / a učili nás česki jenom doma rod'iče / prost'e z různých poupat co m'neli / gdiš eš'ťe voňi choďili do školi a tak

V blízkosti vzpomínkového vypravování a i popisu denních činností (viz dále), popřípadě jako jejich součást, vložka nebo odbočka se může vyskytnout **popis místa, kraje, přírody**. U starších mluvčích je popis dřívějšího vzhledu místa jejich mládí často vyvolán tím, jak se během let proměnilo (většinou k horšímu, z jejich hlediska). I zde je pravděpodobné, že mluvčí začne asociálně vypravovat nějakou příhodu spojenou s krajinou či místem.

Z projevu sedmnáctiletého mladíka (Neubuz, východomoravská oblast)

tam je takí kopec u nás za d'ed'ínú / a tam je ja(g) gdibi taková jama ta bažina / a tam že bil gdisi hrádek a že on se potopil do té bažini / no a mi zme tam dicki choďivali jako malí jakože si tam najdem ňejaké mince zlaté nebo co / no a tam je taková skála ja(g) gdibi / a to je jak prsa / no fakt / to je jak ženské prsa / a gdiž zme bili tak dicki klad'ífka a majzle / a že jdem dolovat / né / a

že tam něco najdem kurňa f tom / a je tam taková veliká dřira / ona je přikritá balvanem a to se říká že to vede až gdesí jako do travi / do té vedlejší d'ed'ini ...

Popis denních činností. Mluvčí podávají zprávu o svých denních činnostech, které jsou náplní jejich života. Zvlášť u starších mluvčích vytvářejí stereotyp, který pociťují příznivě jako výraz pořádku a řádu; jeho narušení je může vyvést z klidu. Je to dlouhá odpověď na (nevyslovenou) otázku „co pořád děláte?“, podávaná stereotypními výčetovými výpověďmi. I do tohoto popisu se může dostat vypravování příhody.

Z projevu staršího muže (Sviadnov, oblast lašská (slezská) a Těšínsko):

no tak e na zahrade / od jara na jaře se musy prost'e sad'it esy to je brambory cybule česne česnek se sad'í na podzim / e mrkev na jaře se sad'í mrkev petruška / červena řepa dejme tomú / hrášék / e jahody se přesazují v mjesicy syrpnú / no a jinak se bježně okopávají a přihnojují / no letos / se sad'ily brambory pozd'e protože byla nepřyzňiva zima / e vždycky ine roky / sem sad'il kolem druhého dubna brambory letos aš kolem dvacateho dubna / no ale že bylo přyzňive počasí / par dñi bylo pjekně tak se to st'ihló / no a doufejme že to / nebude / spozd'ené

Popis denních činností může být podán s humorem a ironií vlastní hlavně mladším generacím mluvčích.

Z projevu sedmnáctiletého mladíka (Neubuz, východomoravská oblast)

ne že bizme sad'ili zemáki jako traktorem / jo / jako orali / mi zme normálne třinácté století / pluch / jo / mi máme jako po bapce staré takové náradí jako bráni a pluhi a takové ocasovini / a to dicki pluch na lano sa dá motika / já mám jako eš'e tři bráchi a zapřáhnem / a mi táhnem a tata a tata kurňa / přemisl oráč a jede / fakt kurňa / mi máme dlouhé pole jako sviňa / mi zme nadfeni jak sviňa / mama dicki enom krúček jako dicki na nohu sad'í zemáki za nama to zasazu- je / zahrabává / a mi taháme kurňa celí deň jak šašci

Výklad odborného problému, referát. V tomto monologickém žánru, jehož texty mají rysy společné s texty psanými, je méně prostředků dialogizace než v předchozích. Projev je zaměřen na odborné téma a vztah k partnerovi může být úplně v pozadí. Odborný výklad se může odehrávat v domácím nebo přátelském prostředí, častější je však ve formálním i neformálním prostředí pracovním. V něm je také větší pravděpodobnost výskytu spisovných tvarů. V rámci tohoto žánru, založeného převážně na popisu, se uplatňují také pasáže, v nichž mluvčí formuluje svůj názor a sděluje ho.

Z výkladu vysokoškolského studenta o jeho diplomové práci (Olomouc, středomoravská oblast):

no moje práce je o zabezpečení kabelového kanálu pro ostravský podnik nová huť ... no / elektronická signalizace zabraňuje vzniku požáru / a požáři způsobené elektrickými podněti způsobují nejen naši republice každím rokem velké hmotné škodi / nejhorší je však ta skutečnost / že při těchto požárech dochází ke zraňení / popálení / poleptání nebo přidušení a dokonce k úmrtí lidí // ve velkých průmyslových podnicích vznikají požáři nejčastěji f

kabelových kanálech / a to důsledkem přechodového odporu při připojení kabelů ke zbernícím svorkám motorů přístrojů nebo přeřazením kabelů

Reprodukce (knihy, divadelního představení, filmu atp.). Mluvčí hovoří o knize, filmu atp. a podává pokud možno souvisle, chronologicky a v souladu s předlohou děj, hodnotí různé stránky díla. Z jazykových prostředků se uplatňují zejména různé varianty reprodukce cizí řeči.

Z reprodukce divadelního představení Manon Lescaut, hovoří zákyně základní školy (Vsetín, východomoravská oblast)

tak to bilo o jedné holce / která se seznámila z jedním ritřím jagdibi / on se tak menoval / ritříd grideks / ne / on se menoval jako tak nejak / a / ona ho / oňi se mňeli moc rád'i / ale on nemňel moc peňes / a ona mňela ráda bohactví a tak / a za nři chodil / to / jeden chlap kerři bil bohatři strašně / on se menoval dumal / a ona ho mňela taki ráda / a hen ten ale on / on ji mňel strašně rát a on nemňel rát nepocřivost / jako diž ho ona podvádřela / tak on se dostal za faráře / a ona tam jednou za nřim přiřla / a řekla mu / že jako / že jeřře s nřim chce břit / že už ho nřigdi nepodvede /

...

Úvod k (odborné) diskusi, rozpravě. Mluvčí v této monologické pasáži připravuje tematicky diskusi, její uspořádaní, její směřování k nějakému cíli. Pro orientaci v tematice a zaujetí účastníků je důležité logické uspořádaní jeho projevu, věcnost, jasnost. Míra dialogičnosti závisí na tom, zda je jednání spíše formální nebo spíše neformální. V neformálním prostředí jsou častější prvky odlehčení komunikace (zažertování, vtip).

Z úvodního slova vedoucího oddělení projektové organizace při zahájení pracovní porady (Praha, středočeská oblast):

... na dnes / já sem vás vopcházel jednotlivje / na dnes sem chřel / abiste se podřivali fřichňi / na ti / alternativři / á připravili si přřstup á přřpadně kritřerija jednotlivá / na to hodnoceňi / s řřim / že já přřtřpokládám že do konce ledna bizme to mňeli mít hotovři abich to mohl dát přřložit / a toho desátěho abi to vodsřlo / vicházřim s přřtřpokladu že / hodnoceňi bude zase f technickě a f opchodňi částři / že se to třká / pokut se třká tě technickě částři / teda řech technickejch charakteristik pardon f technickě oblastři / se to třká technickejch charakteristik bespečnostři / paliva / organizačňních aspektů / no a f tě opchodňi tam je to / více měře jasnři to sou zase ti řřřři ale tam se to asi moc mňeňit nebude to už se domluvirne potom konkrětne samozřejmne

Veřejný projev, přednáška. Mluvčí hovoří k většimu množství posluchačů na téma, o němž předpokládá, že je pro ně důležité, zajímavé. Podstatné je tematické zaměření, eventuální konfliktnost tématu, naladění posluchačů, jejich složení a další osobnostní charakteristiky. Podle toho mluvčí volí způsoby vysvětlování problémů, strategie přesvědčování, obrany, slibů atp. Důležité je řečnické umění mluvčího a připravenost projevu.

Z projevu zástupce jedné pražské instituce na veřejném shromáždění v menší obci (Dolní Cerekev – mluvčí je z Prahy, středočeská oblast):

náš úkol / nejenom teda zamňesnanců čezu ale jag bich řek opčanů / nás i jako opčanů / jé / zajistit skladovací kapacitu pro vihořelé jaderné palivo / najít pro to lokalitu f české republice / samozřejmne co nejbesepečnejši / a vibrat co nejlepší technologii / jelikoš dukovani se řešili / narichlo / jag bilo řečeno potom co sovjeťi později rusové přestali plňit své závaski že odvezou palivó / f této / tak se viřešil / řešil sklat v dukovanech / jeho příprava / dneska teda / je před realizací / mi sme se rozhodli přístupovat apsolutně otevřeňe / jag vůči veřejnost'i také fšem subjektům / a proto sme objednali / u terplánu praha / studiji která mňela vitipovat / která mňela posoud'it / celé území české republiky ...

Slavnostní oficiální projev. Ritualizovaná, formálně do všech detailů propracovaná slavnostní řeč při společenských událostech (svatba, pohřeb), slavnostní projevy politiků a veřejných osob v masmédiích (novoroční projev prezidenta).

Z uvítacího proslovu k absolventkám střední zdravotnické školy (Ostrava – oblast slezská (lašská) a Těšínsko):

dovolila bych si mezi nás přivítat nove zdravotní sestry / které se rozhodly pracovat v našem krásnem zdravotnickém zařízení / sou to sestřičky které létos ukončily střední zdravotnickou školu / přeji jim / aby se jim u náz líbilo // zdravotnictví má nejkrásnější humánní poslání / nezištně sloužit človjeku / udržovat a upevňovat zdraví / které je nejvíši hodnotou lického života / zdravotnický pracovník ma tedy velmi krásné a velmi náročne úkoly / pečovat o zachování lického zdraví / a snažit se přetřházet nemocem / pod'ilet se na procesu uzdravení nemocného človjeka / nebo f případech / gdy nemocného nelze zařím uzdravit / poskytnout mu takovou péči / abysme zmírňili jeho poříže

Ze svatebního obřadu (Frýdek-Místek – oblast slezská (lašská) a Těšínsko):

pane oddávající dovolte abyh vám přetavila přítomnc snoubence / žehnicha pana ivo musálka / a nevjestu slečnu moniku bílkovou / kteří chtějí před zdejším mjestským úřadem uzavřít manželství / snoubenci prohlašují že jim nejsou známy žádné okolnost'i které by bráňili uzavřeni manželství / znají vzájemně sfuj zdravotní stáf / a dohodli se uživat společne příjmení musálek musálková ... vážení snoubenci / vítam vás f této obřadní síňi frýdeckého zámku / spolu s fami vaše sfjetky rodiče příbuzne a známé / fšechny nás sem do této slavnostně vyzdobene síňe přivedla vaše láska / a touha naplnid ji v manželství / manželstfím láska nekončí nezhasiná ale naplňuje se a přináší plody / láska muže byt programem pro cely váš další život

Kázání. Aktualizovaný výklad evangelia zaměřený na věřící je součástí rituálu bohoslužby řady církví. Vždy jde o dialogizovanou monologickou řeč, jejímž cílem je poučit a ovlivnit přítomné věřící. K tomu užívá mluvčí nejrůznějších řečnických prostředků a celé kázání nebo jeho části stylizuje jako popis, úvahu nebo i (reprodukované) vypravování, nejčastěji jako jejich kombinaci. Aplikuje děje popisované v evangeliu na současný svět a každodenní život věřících. Podle povahy a temperamentu duchovního nabývá kázání emocionálního, nebo naopak citově neutrálního, věčného charakteru.

Z nedělních bohoslužeb evangelické církve (Hošťálková, východomoravská oblast):
jen přítomní kristuz v našem živoře / nás může správně motivovat k tomu / abichom bili živími
kameni / z nichž se staví duchovní dům // slova o stavbe / nám ukazují že / je to nedokončení a
stálí proces // dějini církve jsou ustavičnou stavbou // základem je kristus a na něm spočívají
apoštolové / pak proroci // základní kameni nesou další vrstvi / a ti zase další // živé kameni se
budují den za dnem v duchovní přibitek // boží stavba roste // vi si ale možná řeknete // diť mi
žádný růst nevidíme // možná že mi žádní růst fskutku nevidíme // ale co platí o nás / neplatí o
jiních křesťanech na svjetě

3. Závěr

Ještě se pozastavíme u pojmu žánr, s nímž v tomto příspěvku pracujeme. Označujeme jím útvary s určitými stálými rysy jazykové výstavby a tematického a kompozičního uspořádání, jimiž účastníci komunikace ve svých projevech nebo v jejich částech, společně nebo individuálně, s určitým zaměřením a eventuálně i s určitým zřetelným záměrem, nezdídko opakovaně, podávají nějaké (díleč) téma nebo reagují na nějaký vnější či vnitřní podnět (srov. Barnett, 1985:92). Můžeme v této souvislosti připomenout Bachtinovo (1978) vymezení „řečových žánrů“. Podle něho si každá sféra užívání jazyka „vypracovává“ své relativně ustálené typy promluv, tedy řečových žánrů⁴. Některé žánry mají dosti pevné a zřetelné kontury, např. vypravování příhody, jiné jsou neurčité a vzájemně prostupné (např. řešení problémů a výměna názorů). Jde v tomto pojetí o žánry elementární a většina z nich se nechá přiřadit k žánrům hovorového stylu, jak je ve výčtu uvádí Mistrík (1997); lze také souhlasit s jeho konstatováním, že při jejich popisu a definici se vedle jazykových kritérií musí uplatnit i kritéria mimojazyková.

Některé z monologických žánrů nabývají podoby rozsáhlejšího úseku textu nebo textu celého, např. oficiální slavnostní projev nebo výklad odborného problému, který se může podobat referátu. Pro ty je však příznačné to, že se v nich ve značné míře prolínají rysy mluvenosti a psanosti až k převaze charakteristických rysů psaného textu u projevu, jejichž podkladem je písemná předloha. V časově spíše rozsáhlé situaci fatické komunikace se však většinou střídají a prolínají různé elementární žánry dialogické. Tak např. v přátelském setkání studentek gymnázia se velmi pravděpodobně uplatní povídání o čemkoli („klábosení“), výměna názorů, řešení problémů, vzájemné informování, sdělování dojmů, ale i monologické vypravování příhody a třeba i popis místa, kraje, přírody. V jiných situacích fatické, ale i třeba institucionální komunikace se elementární žánry uplatňují v jiných kombinacích. Např. v rozhovorech lékaře s nemocnými do jednostranného informování („výslechu“) může pronik-

nout i řešení problému, vyloučené není ani vypravování příhody. Během večera, který stráví pánská společnost při mariáši, se vedle doprovodné komunikace karetní hry uplatní mnohé z probraných, ale i dalších dialogických (i monologických) elementárních žánrů.

Je pochopitelné, že elementární žánry (zejména spontánní) mluvené komunikace nelze vymezit pomocí několika přesně formulovaných rysů tak, jako je tomu u žánrů komunikace psané a u připravených monologických textů mluvených (jde o délku textu, jeho horizontální a vertikální členění, jazykové prostředky odrážející kompoziční uspořádání, o obsahově tematické uspořádání, podmínky komunikace a způsob podání myšlenky, např. popisem, vypravováním a úvahou, srov. Barnett 1985: 98n.). Často jde o pouhé náznaky, tendence, žánrový útvar nemá zřetelný začátek a konec, protože komunikační situace přináší četné změny a zvraty. V rozsáhlejší komunikační situaci se pak mohou střídat monologické i dialogické partie, dialog může být prokládán kratšími útvary monologickými.

Poznámky

¹ Nejpodrobnější způsob analýzy komunikace a textu z hlediska jejich různých verbálních a neverbálních složek je představen v publikaci Kořenského – Hoffmannové – Jaklové – Müllerové, 1987.

² Korpus transkriptů v rozsahu 360 stran byl pořízen řešiteli projektu Vliv pragmatických činitelů na volbu výrazových prostředků mluvené komunikace (405/95/0369), podporovaného Grantovou agenturou České republiky. V rámci tohoto projektu byl také vypracován tento příspěvek.

³ Vypravování příhody lze chápat jako výsledek spolupráce partnerů komunikační situace, jejich společné dialogické aktivity, při níž se ovšem verbálně realizuje hlavně vypravěč (srov. Nofsinger 1991).

⁴ Bachtin (1978) rozlišuje jednoduché, prvotní, elementární žánry jako např. krátké repliky každodenní komunikace, vojenský rozkaz, rozsáhlý detailní příkaz, vypravování, dopis, různé jednoduché publicistické útvary. Složitými, druhotnými žánry jsou román, drama, komplexní vědecká díla atp. Řečové žánry (ústní i písemně) jsou podle něho nesourodé, jejich bohatství a různorodost nesmírná, tak jak nesmírně různorodá je lidská činnost, v níž se tyto žánry uplatňují a jimiž se realizuje.

Literatura

- Bachtin M. M., 1988, *Problemy rečevykh žanrov*. – Bachtin M. M., *Estetika slovesnej tvorby*, Bratislava, Tatran, s. 266-313.
- Barnet V., 1985, *Problemy izučeniya žanrov ustnoj naučnoj reči*. – *Sovremennaja russkaja ustnaja naučnaja reč*, red. O. A. Lapteva, Krasnojarsk, s. 80 -125.
- Findra J., 1991, Individuálne a sociálne determinanty komunikátu. – Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie, I. diel, Banská Bystrica, PF, s. 53-61.
- Henne H. – Rehbock H., 1979, *Einführung in die Gesprächsanalyse*, Berlin – New York, de Gruyter.
- Hoffmannová J., 1996, *Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry*, „Slovo a slovesnost“ 57, s. 191- 205.
- Hoffmannová J., 1997, *Stylistika a..... Současná situace stylistiky*. Praha, Trizonia.
- Kořenský J. – Hoffmannová J. – Jaklová A. – Müllerová O., 1987, *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*, České Budějovice, PF.
- Mítrík J., 1997, *Stylistika*, Bratislava, SPN.
- Morávek M. – Müllerová O., 1976, *Dyadická komunikace. Pokus o komplexní charakteristiku situace dialogu*, „Slovo a slovesnost“ 37, s. 195-201.
- Müllerová O., 1984, *Dialogtypen und ihre Klassifizierungskriterien*. – *Linguistica* 10, Praha, ÚJČ, s. 55-64.
- Nofsinger R. E., 1991, *Everyday Conversation*, London – New Delhi, Sage Publications, Newbury Park.
- Tannen D., 1989, *Talking Voices. Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Course*, Cambridge: Cambridge University Press.

Types of Spoken Texts

The author gives an overview of elementary types (*genres*) of spoken texts, monological as well as dialogical, and an attempt at a linguistic characterization of all of them with short examples. The transcripts are part of a text corpus that includes tape recordings from six different regions of Bohemia and Moravia.